

Огнева паніка

Сергій Пилипенко

Землянка була низька і тісна. Величко завжди ходив у ній з похиленою головою, щоб не вдаритися об стелю. Вздовж довгої стіни настелений був піл — нари, а під ними — наче куряче сідало — довга лата. На ній сушилися мокрі портянки й смерділи на всю землянку важким, гнилим пахом. Він змішувався з чадом мотузяного ґноту, що блимав жовтавим світлом у черепку з лоєм. Гасу видавали обмаль, його економили. Глиняна, абияк зліплена пічка в кутку нещадно курила при кожному подуві вітру, що забивав у низький димар. Дим роз'їдав очі й нестерпно дряпав у горлі, не даючи змоги спокійно спати десятку людей на нарах.

Не всі з них і спали. Двоє лежали скраю горілиць і, дивлячись на крапельки пари на стелі з цілих соснових стовбурів — у три накати ця стеля була, на кожному накаті насипано з півметра землі, щоб гарматень не пробив — дивлячись на цю стелю, тягли довгої пісні про те, як:

Їхали салдати со служби домой,
На плечах погони, на грудях хрести...

В пісні перемежались українські слова з російськими, творячи кумедну мішанину, що її потім приносили салдати додому, денаціоналізуючись самі, денаціоналізуючи своїх близьких:

Шов один по тропці, стоїть родитель.
— "Здрастуй, мій папаша" — "Дорогий синок!"
— "Скажи мні, папаша, про мою сім'ю".
— "Сім'я, слава богу, прибавилася,
жона молодая дитя вродила".

— Гой-гой! Ото, мабуть, зрадів: слава богу, каже, бо вже чотири роки вдома не був, — обізвався телефоніст, що сидів біля маленького столу: досточки, засунутої поміж соснових стовбурів — стін землянчиних.

Навпроти Шамотнявий зосереджено вирізував з бараболі кружалки для дамок, що їх дуже любляв. Увесь вільний час грав із кимсь, намагаючись посадити супротивника "в нужник" — заперти дамку. При вдачі голосно, хрипливим голосом реготавсь, розмахував жилавими руками й приказував:

— Поседей, поседей, братіку, спочинь трошки, не квапся! Тут місце тепленьке, затишне...

Тепер, проте, лице йому було похмуре, пісня навіяла спогади про далеку родину — як вона живе там без нього? А двоє співаків переказували далші події салдатської драми:

Мати сина просила: "Прости, син, жоні!"
— Не прощаю ніколи!..
Спорснула шабелька з-під правої руки,

Злетіла головка невірної жони...

— Отак їй, гадюці, й треба! Присягалась-бо, коли заміж ішла — додержуй слова, — подав репліку телефоніст.

— А ти слова додержуєш? — перепитав Шамотнявий. — Тільки де спідницею смердить — там і крутишся, як пес коло сучки.

— Е, чоловіки інша справа. В мене дитини не буде. Погрався та й пішов.

— Авжеж! Тим-то й лихо бабське. Ми на це не зважаємо. Ти погрався, а вона прибуток має. А потім...

Пісня тужливо ридала:

Ой, боже мій, боже, що ж я наробив?

Жону зарізав, дитя всиротив...

— О, бачиш, цей хоч дитину помилував, а то й гірше бува. Та все'дно байстрюкові щастя не буде... Це як із тим бароненком, що старий латвієць переказував. Ох же й кривава сторія... Гріху скільки!— зідхнув Шамотнявий. — А все через злото, через багатство. Поділити б його між людьми порівну, щоб усі однакові були.

— То що? Однаково один в одного видиратиме. Дужий у слабшого. І знов котрі вином упиватимуться, котрі на хлібі-воді побиватимуться.

— Так де ж тої правди шукати?

Лишилось запитання Шамотнявого без відповіді, а журна пісня довершувала лиху драму:

У неділю рано всі дзвони ревуть,

Мене молодого у тюрму ведуть.

Тюрма невисока, решотка густа,

Сижу за решоткой, проходять літа...

— Ну, цей людину вбив, то й не шкода за тюрму, хай спокутує. А от у нас хлопців у буцегарню загнали, що не хтіли пану по два злоти в день снопи возити. Забастували, значить, нагнав пан стражників, а вони нагаями: "Панське зерно висипається, а ви на це не дивитесь. Три злоти забажали? Буде вам кожному по три місяці". І було таки так. Де ж тут правда? Хіба два злоти — то плата? Таж і не кріпаччина тепер, щоб на панських ланах працювати. Хай вільно наймаються — хто хоче йде, а не хочеш — не йди. А то стражниками, нагаями...

— Та ви ще там по селах лиха не знаєте, — озвався басовито Величко, прокинувшись, — хоч свою хату, свій ґрунт такий-сякий маєте. А ти б на заводі попрацював, коли в тебе тільки й багатства, що сорочка на тілі, та й та драна. Он мені за забастовку як дали вовчий білет — ну нікуди не приймають, хоч у босяки йди та на великій дорозі грабуй. Мало не вмер з голоду. Якби не мобілізація, хто й зна що з мене було б. Хотів узяти ножа та підрядчика того вночі...

— Схаменися, Величко! Що кажеш? — з острахом перепинив Шамотнявий.

— Що кажу? А думаєш, не прийде до того? Увірветься скоро терпець у людей. Хіба ж можна так жити? Собака на цепу краще живе, як робітники.

— Та вже так... Тільки ж гріх.

— А не гріх отак знущатися? В мене дівчина була. Побратися хотіли. Затаскав колись панський синок у садок та й тее. Труїлася потім, а вийшла з лікарні — загуляла. Іду колись вулицею, а вона п'яна з шпаною якоюсь вештається, сороміцьких пісень співає. Я до неї, а вона й плаче, й лається: "Ти мені хліба не даси, а я тобі щастя не дам. Чим бідувати — гуляймо, поки гуляється, поки здоров'я є".

Пішов я собі та й думаю:

"А за що я гулятиму? Молода та гарна жінка хоч тіло своє продасть, є покупці на це, спасибі їм. А в мене самі руки чорні, — ніхто їх не купує, багато їх розвелось. Один в одного працю перебиває".

Шамотнявий зідхнув і, подумавши трохи, зауважив:

— Таж і в селян так само: руки роботящі є, а прикласти їх нема куди. Я б, може, сім десятин подужав, а в мене їх дві та й годі. Як же його жити?

— А в пана теж дві руки, а десятин тих — оком не зміриш. От ти й подумай: нащо вони йому?

— Як то нащо? За паном усяке начальство. Багатому, кажуть, і чорт дітей колише, а бідному і сліз не втирає.

— Нічого, колись попечуть їх наші сльози, подавляться вони їми, захлинуться в них... — Величко підвівся з нар і став серед землянки, великий та дужий, очі з-під лоба гнівно блищать. Зирнув на годинник і гукнув басовито:

— Гей, Борзяк, уставай, час на зміну в секрет іти. І ви, хлопці, збирайтесь, — кинув на співаків.

Годинник показував уже північ.

Неохоче вдягався Борзяк. Поволі взувалися співаки, виряджаючись у небезпечний секрет перед закопами. Близько до німецького берега він був, із снігових цеглин складений.

Добиратися до нього треба було в білих халатах, щоб не побачив ворог, рачки по льоду лізти скількадесят кроків.

— Дивіться, хлопці, поглядайте, може, який німець до ополонки прийде, води набрать. Як візьмете язика — нагороду одержите.

Телефоніст засміявся:

— Як ти, Величко, торік? Пам'ятаєш?

Величко досадливо глянув і злісно муркнув:

— Тож темнота скажена була.

— Та й тепер, мабуть, не краще, — озвався хтось.

Справді, в прочинені двері землянки, як виходили Величко з трьома секретниками, війнуло з пільми морозним вітром і враз наче туманною пеленою сповило все в землянці.

Тьмянний блиск гнотика, що затанцював у мисочці від подуву, як болотяний вогник у трясовині, освітив тисячі в'юнких білих метеликів. Надворі лютувала хуга. Схопивши гвинтівки, що рядком стояли у стійці біля дверей, секретники вмить щезли в пільмі. Вона ковтнула їх — як ув ополонку провалились, і лише парування в землянці

нагадувало, що спокій цього барлогу був нещодавно порушений.

Шамотнявий підкинув трісок у пічку й запитав перегодом телефоніста:

— А що ти там Величкові нагадав, що він напиндючився?

— Е, то була з ним пригода, як стояли ми в Польщі під Любліним. Ми по один бік долини позакопувались, австріяки — по другий. А посередині в рівчаку криничка була. І ми, й австріяки покрадьки вночі з тої кринички воду брали на чайок. Чим у закопах побалуєшся, як не чайком? Тільки й розваги... От і викликався колись Величко в засідки до кринички піти, щоб спіймати язика.

Я тоді теж у строю був, у команду зв'язку потім пішов, як поранили. Каже мені Величко:

"Бери мішок з-під картоплі в каптенармуса, ходім австріяка ловить".

Не чув я зроду, щоб людей у мішок ловили, та послухав проте. Величко в нас, самі знаєте, завзятий. Вірив я йому, пішов сміло. А ніч, братіку мій, чорна була, аж ув очах миготить. Десь далеко гармати гуркотять, на обрію коли-не-коли чи то блискавка, чи заграва грає. Ліземо ми тропкою до криниці, тропку цю руками мацаємо, щоб не зблудити. Блисне ото блискавка, зирнемо навкруги та знов навпомацки. Ближче та ближче, аж чуємо: коло криниці щось брязкотить, водою хлюпає.

"В котелки набирає", — шепоче мені Величко та як плигоне в пільму з мішком. Я за ним, аж вони на землі качаються, хтось під дужими Величкіними руками аж харчить, пручається. Це він йому мішком голову геть із плечима накрив і руки зав'язує на стегнах. Хитрий з біса Величко, думаю, як курку решетом накрив австріяка.

"Ну, ходім тепер, — каже, — за нами, та ні пари з уст, бо зразу штика в спину матимеш".

І повели язика до штабу.

Виходить командир полку, цей самий Затріщинський був, дякує нам:

"Спасибі за службу, молодці!"

"Раді старатися, вас-сок-бродь!" — кричимо радісно.

Давно-бо в полку говорили, що язика нам треба: незвісно було, що воно за ворог перед нами та що він наміряється.

Завели полоняника в хату, а туди вже мало не весь штаб збігся. Ад'ютант книжку наготовив записувати допит, товмача кличуть, що німецьку мову знає.

"Ну, розв'язуй мішка, подивимось, що воно за птиця в наше сильце вплуталась".

Здіймаємо ми мішка з плечей та голови полоняника — та так і постовпіли, а далі всі в регіт — стоїть у нашій-таки формі, нашого-таки полку хлопець, увесь труситься та очима кліпає, з переляку до непокритої голови руку прикладає, віддає командирові честь.

Аж плюнув спересердя Величко, почервонів з сорому та злости. І я не вдержався, за живіт берусь із реготу. І всі з нас глузують, кепкують:

"От так піймали язика! Цей багато розкаже. Ану, хлопче, чи солодка вода в криниці?"

Таке з Величком трапилось. Як нагадаєш — і досі сердиться, якого облизня був тоді

піймав... Цить, немов ідуть...

Насторожились. За дверима дійсно приглушені голоси, шамотня. Знов у розчинені двері ввірвалася білими клубами пара й цілий вихор снігових метеликів хмаркою звився й осів мокрими плямами на долівці, нарах, стінах.

— Причиняй, причиняй мерщій, не вихолоджуй! — загомоніли салдати на нарах, прокинувшись від холодного подуву й стуку чобіт.

Змінені секретники обтрушувались коло порогу, здіймали задубілими з морозу пальцями заледенілу пару з вусів, борода, брів.

— Ой же й мете! Всі закопи забило, а в нашому секреті було нас зовсім закопало. Загинути можна. Треба частіше зміну давати.

— Та в таку ніч і вартувати пильніше треба, — обізвався телефоніст, — саме в таку хугу ворог і підкрадається.

— А ракети в них є?

— Та що з тих ракет? Проз таку метелицю і прожектор не допоможе. Рогаток — і тих не видно. Як у молоці все.

— А в німецьких закопах ніби сьогодні щось неспокійно було. Гомонять німці.

— Може, зміна?

— Ба ні! Як нова зміна, так стріляють хто й зна чого, з незвички до нового місця. А ці смирно сидять, тільки гомонять, кажу. Як би атаку не вигадали...

Раптом десь глухо постріл, другий, третій. Уперербій з ними заляскали справа і зліва ще й ще, нервово, поривчасто.

Розмова обірвалася. Величко вискочив із землянки і став на мить у засніженому закопі, напружено прислухаючись. Крізь сніговійницю де-не-де тьмяно виблискували зеленаві плями й за мить гасли. Це вартіві безнадійно пробували освітити Двину ракетами. Постріли вчащались. На правому фланзі застрекотав уривчасто, як чорногуз, кличучи подругу, кулемет. Йому обізвався другий. Тяжко гупнув міномет, і струснула повітря летюча міна.

Із землянки, не чекаючи на команду, вибігали салдати і темною масою знепокоєно згромадились у ході сполучення, міцно стискаючи гвинтівки.

Раптом із півмири виринула, як велетенський птах, людська постать і тяжко бухнула в хід, мало не на голову Величкові.

— Хто? Кажі? Вб'ю! — наставив штика Величко.

— Там... наступають... лавою... — ледве переводячи дух, не казав — шипів з перестрахи та засапавшись від бігу в глибокім снігу по закопах Борзяк.

— Хлопці, по місцях! Стріляй просто через бруствер. А твоя гвинтівка де? — до Борзяка Величко. — Кинув, сукин син? А товариші де?

— Там, стріляють... Сиділи ми тихо, коли бачу — на сугорбі напроти щось чорніє. Лізуть, значить, німці. Вони — огонь, а я сюди — сказати, — тремтячи, оповідав Борзяк уже в землянці телефоністові.

Той безнадійно пробував натискати пищик в апараті. Провід десь було перервано.

— А сто чортів! Тільки-но працював. Це ти, мабуть, порвав, біжучи по горі. Як тепер

ротному сказати?

Але в землянці ротного вже переполошилися. Частий огонь уже тріскотів по всьому острову. В татакання російських кулеметів "максимок" врізались голоси німецьких — якісь голосніші, грубіші, як швацька машинка. Знов одиноко гупнув, наче в порожню бочку, міномет, за мить чути, як розірвалася десь на льоду міна і глухою луною відбилася в німецькому березі.

Ротний добивався телефоном до батареї.

— Батерія, батерія! Поснули, чорт, чи, мо', провід обірвався. Батерія!

Шамотнявий стояв на одній із драбинок між брустверами, котрі понаставлені були на випадок атаки — щоб зручніше вискакувати з закопу, — і посилав у нічну пітьму кулю за кулею. Вітер забивав снігом в очі, в них мерехтіли з напруження якісь тіні, плече боліло від віддачі гвинтівки. Вона наче плигала в руках, випльовуючи набій за набоем. Пучка з хвилювання та голоду ніяк не попадала на гачок, і поривчатий порух її підносив люфу десь високо в невідому даль. Куля свистіла понад німецькими закопами, де переполошені люди так само безладно стріляли в бік острову, чекаючи на ворожу атаку. Кулі ф'юкали, співали над Двиною сполошеним роєм.

Величко бігав по закопу, перевіряючи свою чоту. То тут, то там, крізь стрілянину, чув котрийсь над його вухом басовитий крик:

— Та не стріляй без ладу, паскудо! Дивись, куди цілиш — у небо. Попусти нижче. А в тебе що — задержка? Обійма не лізе? А бодай тебе!.. Та де ж той ворог? Ні чорта не видно, мати його бабка родила... Набрехав Борзяк з переляку.

А Борзяк у ту мить уже мчав ходами сполучення до землянки ротного, крикнувши телефоністові:

— Поки ти з проводом поратимешся, я повідомлю...

— Еге ж, бачу, що тобі назад кортить, а не повідомляти, дрижаки беруть, циганська твоя душа, — не встиг почути він телефоністову відповідь.

Падаючи в сугорби, вгрузаючи в снігові перемети, соплячи, як кабан в очереті, пер він щодуху назад, лишаючи за собою огневу смугу. Раптом на завороті почув стрічне сопіння і став у переляці. Серце немов обірвалось. У колінах розлилася млюсть.

"Ех, гвинтівку там кинув... А що, як це німець?"

— Гер, гер, — тихо покликав Борзяк по-німецькому, щоб дізнатися, хто там.

Стала, перелякавшись, і стрічна постать, а потім щодуху назад, шарудячи плечима по стінах канави — ходу сполучення. Борзяк теж повернувся і, хапаючись за засніжені края закопу, тикаючись лицем у сніг, намагався вилізти на поверхню землі. Куля, ф'юкнувши над самісінькою, здавалось, головою, примусила його зректись цього наміру.

"Нагорі ще скорше вб'ють", — подумав і, раптом щось собі пригадавши, кинувся стрімголов назад до своєї землянки.

А в ротного метушні та переполоху, як на пожежі в селі.

З вибалушеними з перестрахи очима вбіг у землянку вістовий і гвалтує:

— Там у закопах німці. Я до першої чоти, а він до мене: "Гер, гер, здавайсь!" Ледве

втік...

— Батерія, огонь по нашій першій лінії. По нашій, по нашій, кажу, там уже німці.

Телефоніст тремтливими пучками записував кумедними п'яними гачками телефонограму в штаб батальйону:

"У дванадцять годин ночі показалися перед островом Драйкройцен густі лави ворога. Рота зустріла їх частим огнем. З першої чоти повідомляють, що, не дивлячись на геройський опір, ворог вдерся в окопи. Потрібна негайно допомога. Готуюсь зірвати міни на Двині. Командир 1-ої роти".

Штаб полка передавав штабові дивізії:

"По всьому фронту полка ворог веде жорстокий наступ під прикриттям барабанного вогня. На острові Драйкройцен прорив фронту. Наказав обстрілювати острів з тяжких гармат. Прошу розпорядження резервному полку негайно зайняти другу лінію".

В штабі дивізії заспаний червонопикий генерал ув одній сорочці, без чобіт сидів коло телеграфного апарату, що вистукував довгу бинду в штаб армії:

"Всі полки дивізії ведуть завзятий бій з ворогом. В артилерійський бій уведені всі батерії. Потрібний транспорт гарматних набоїв. Визначити сили ворога через темряву не можна, але в усякому разі не менше трьох дивізій. Прошу терміново дати розпорядження виступити на фронт резервним частинам".

На другий день штаб армії давав телеграму в головний штаб:

"На Двинській дільниці по лінії в тридцять верст, маючи за центр наступу острів Драйкройцен, ворожа армія перейшла була в наступ значно збільшеними силами. Подекуди під покровом ночі ворогові вдалося вдертися в наші заводи, але могутньою контратакою наших геройських військ німці були відкинуті на свій берег. З нашого боку втрати незначні. Шкода, заподіяна ворогу, дуже велика".

В німецькій публікації ця ніч теж була відмічена відповідним способом:

"Користуючись зі страшної метелиці, на Двинській дільниці російська армія розпочала енергійний обстріл нашого фронту, готуючись атакувати наші переможні війська. Дружній огонь наших батерій примусив ворога відступити з великими втратами".

А втрати, дійсно, були чималі, особливо на нещасному острові, де сконцентрувався і чужий, і свій огонь. Добре ще, що батерії били по карті, навмання, без спостерігачів. Але й так бідному Драйкройцену діставалося, як хусткам від праника[222 — Праник — дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання.] чи снопам на току. Граната, шрапнель, легка, тяжка, своя, чужа — все сипалось, як струшені груші, засипаючи заводи уламками дощок, зрізаючи, як ножем, сосни, здіймаючи цілі хмари снігу й мерзлих грудок, молотячи вздовж і впоперек цей маленький, відрізаний від усього світу, шматочок землі.

Телефонні дроти всі давно були поперебивані, порвані, ані з берегом, ані з окремими частинами острова сполучення не було. Ніхто не знав, що робиться поруч, хто там і що там, жовтаві пальці прожекторів безсило простягались з обидвох берегів

до Драйкройцена й розпливались в сніговому молоці. Лінії закопів позначувались лише зеленавим відсвітом ракет, що так само безсило падали в сніг, збиті шаленими подувами хуртовини. А на острові обезтямлені люди лежали по закопах, скулившись і притиснувшись до стінок, наче влипши в них, покинувши розігріті від стрілянини гвинтівки, повипустивши в повітря всі набої. Тікати не було куди, бо на льоду й спереду, і ззаду раз за разом падали гарматні набої, вибиваючи круглі сажневі полонки, зривалися річні міни — це ті, що стояли по берегах, рятували себе від ворожої атаки. На ранок Двина вся темніла проваллями, поміж білими смугами засніжених криг крицевим блиском рябіли озера на місці зірваних мін, а в них блискотіла поглушена риба. Поки не замерзла знов ріка, довго ночами салдати витягали тую рибу, радіючи з несподіваного "приварку".

У Величкіній хоті було п'ять убито та сім поранено.

Обидва співаки, що були з Борзяком у секреті, закоцюбили просто перед дротами, не потрапивши в прохід між рогатками, щоб дістатися своїх закопів.

— Мабуть, ми ж їх і поблагословили, гадаючи, що то німці ідуть, — сердито казав Величко Шамотнявому, — чорти б отих німців у таку ніч понесли. І де той, мати його бабка родила, Борзяк подівся?

Борзяка ледве знайшли у відхіднику, недалеко землянки.

Там завалилась була колись земля з одного боку, створивши своєрідну нішу — й там він, скулившись, як собака в конурі, пересидів усю ніч. Хоч свої, хоч чужі заберуть потім — аби живий був...

— Де ж твої німці наступали, боягузе розпронещасний? — глузливо домагався від нього Величко: чи не той он бур'ян, що вітром нанесло до вашого секрету?

Справді, перед місцем, де був секрет, із сугорба темніла кошлата купа бур'яну. Деся з німецького берега вітер зірвав із-під снігу чи з лісу вимела сніговійниця, як перекотиполе в степу.

Борзяк засоромлено виправдувався:

— Хіба ж я один бачив? Усі стріляли...

— Усі ж і стріляли через тебе, мати твою бабка родила! Тобі б тільки коло баб'ячої спідниці вартувати та в голові вошей ськати, страхопуде безокий!

Довго після цього доводилось чинити попсовані закопи, копати в мерзлій землі нові землянки, ставити ночами під обстрілом ворогів замість побитих набоями та потоплених у Двині в мінних озерах нові рогатки.

А командир роти одержав нового хреста — Анну на шию — "за успішно відбиту ворожу атаку на небезпечній і важливій ділянці фронту".

Мали відповідні нагороди й інші командири — і батальйонний, і полковий, і дивізійний.